

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Voor 't gewone leven ongeschikt. Een biografie van Clare Lennart

Petra, Teunissen

Citation

Petra, T. (2017, June 15). *Voor 't gewone leven ongeschikt. Een biografie van Clare Lennart*. In Orde Tekst & Advies, Barendrecht. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/49612>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/49612>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/49612> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Teunissen, Petra

Title: Voor 't gewone leven ongeschikt. Een biografie van Clare Lennart

Issue Date: 2017-06-15

Inleiding en verantwoording

*Wij leven altijd in ons heden, maar we leven met het verleden.*¹

De romans van Clare Lennart werden tijdens haar leven door een breed publiek gelezen en bewonderd, maar drongen slechts gedeeltelijk door tot de ‘officiële letterkunde’. Vrijwel niemand weet nog dat Clare Lennart het pseudoniem was van Clara van den Boogaard-Klaver (1899-1972). In overzichtswerken komen haar best verkochte romans *De ogen van Roosje* en *Serenade uit de verte* zelden voor en in de Nationale Schrijversgalerij in het Literatuurmuseum ontbreekt haar portret. Haar werk had echter in haar tijd een geheel eigen plaats, stem en kleur en werd zeer geprezen door de dichter J.C. Bloem. ‘Clare Lennart was één van de schrijfsters in de grote groep auteurs die je waardeerde en naar wier nieuwe boek je uitkeek,’ herinnerde collega Aya Zikken zich bijvoorbeeld.²

Niet iedereen vindt dat zo’n ‘tweederangsschrijver’ een uitvoerige biografie verdient. Jan Romein was in 1946 nog van mening dat de dikte van het boek het belang van de gebiografeerde moest weerspiegelen.³ Inmiddels wordt daar anders over gedacht en zijn ook auteurs met een bescheiden reputatie geëerd met een dikke biografie, zoals Jo Otten en Ab Visser.⁴ Deze levensbeschrijvingen werpen licht op de functie van in retrospectief als ‘middlebrow’ getypeerde auteurs in het literaire leven. ‘Middlebrow’ is een lastige, maar interessante term voor het ‘culturele middengebiet’ en is omschreven als de categorie van ‘semi-officiële literatuur die in een hiërarchische ordening te plaatsen valt tussen de ‘hoge’, officiële, canonieke teksten enerzijds en de ‘lage’ commerciële lowbrow-pulp, het seriewerk, anderszijds.⁵ Ook (juist) middlebrow schrijvers bepalen het karakter van hun tijd, als de uiterwaarden in het literaire landschap van de grote rivieren.⁶ Clare Lennarts twee Boekenweekgeschenken stonden (en staan) bij duizenden Nederlanders in de boekenkast. Zij schreef ‘het allerhoogste en allerbeste van het gemiddelde der literatuur’, aldus Victor van Vriesland, en je kunt nu eenmaal alleen de toppen en de dalen van de literatuur bepalen met kennis van het ‘gemiddelde’.⁷ Bovendien had Clare Lennart een boeiende levensloop en participeerde ze actief in een wijdvertakt netwerk in de Nederlandse literatuur en journalistiek.

Een kritische interpreterende ‘keuzebiografie’

Volgens Binne de Haan, die in zijn proefschrift het academische onderzoek naar de biografie inventariseerde, is er sprake van een ‘biographical turn’ in de geschiedschrijving en de geesteswetenschappen als geheel vanaf ongeveer 1980.⁸ In 1989 sprak Antoon van den Braembussche van een ‘recente revival van de biografie’.⁹ Het Prins Bernhard Cultuur Fonds nam begin jaren negentig het initiatief om het genre te stimuleren en stelde auteurssubsidies beschikbaar.¹⁰ Tussen 2007, het jaar waarin ik begon na te denken over dit project en het eerste veldwerk deed, en 2017 heeft de biografie in Nederland

een verdere groei doorgemaakt. Er zijn veel nieuwe biografieën geschreven, ook van vrouwen die een rol speelden in Clare Lennarts leven zoals de juriste Marie Anne Tellegen en de veel onbekendere Sophia Kwaak.¹¹ Drie van Clare Lennarts collega’s in het overzichtswerk *Schrijfsters in de jaren vijftig* hebben een biografie gekregen en er zijn nog enkele biografen aan het werk.¹² Het mooiste biografische lexicon van de afgelopen jaren, *1001 Vrouwen*, bevat intrigerende aanzetten tot verhoopte biografieën van evenzovele vrouwen.

De biografie heeft inmiddels de status van ‘publieksgenre’, aldus De Haan én wordt academisch bestudeerd in het domein van de geschiedschrijving, in Nederland onder andere bij het Biografie Instituut aan de Rijksuniversiteit Groningen en in het *Tijdschrift voor Biografie* (voorheen *Biografie Bulletin*).¹³ De biografie is een hybride, multidisciplinair genre.¹⁴ Het is een combinatie van geschiedschrijving, essay en roman.¹⁵ Er is dan ook veel discussie over de ‘ideale’ en ‘verantwoorde’ biografie. Die ideale methode is echter (nog) niet gevonden. Er is geen ‘invuloefening’ voorhanden, niet één model waar consensus over heerst, waarmee biografen in spe aan de slag kunnen.¹⁶ Iedere biograaf kiest een methode en aanpak die passen bij de gebiografeerde en bij de biograaf zelf.¹⁷

Om mijn onderzoek te structureren, gebruikte ik de werkmethode van de *kritische interpreterende biografie*, die is gebaseerd op uiteenlopend bronnenonderzoek, zowel persoonsgebonden als meer indirecte bronnen. Volgens Hans Renders ‘stelt en beantwoordt de kritische interpreterende biografie de vraag in hoeverre de gebiografeerde uniek was in zijn of haar omgeving. De interpreterende biografie is bovendien altijd ongeautoriseerd en de auteur ervan werkt eerder als historicus dan als literair auteur.’¹⁸

Clare Lennart was een authentieke figuur met een complexe persoonlijkheid. Ze vond zichzelf fundamenteel ‘anders’ en ervoer een ‘diepe kloof’ tussen zichzelf en bijna alle andere mensen.¹⁹ Dat maakte haar ‘voor ’t gewone leven ongeschikt’.²⁰ Wat maakte haar anders dan anderen? Voor de beantwoording van die vraag vond ik inspiratie bij Virginia Woolfs biografie Hermione Lee. Zij vindt dat een biografie niet alleen het glad lopende levensverhaal, maar ook de alternatieven in het leven zou moeten beschrijven, ‘the roads not taken’.²¹ Ik heb me daardoor laten uitdagen om van dit boek een ‘keuzebiografie’ te maken.²² Bij elke stap in het onderzoek stelde ik me de vraag: waarom maakte Clare Lennart op de kruispunten van haar leven bepaalde keuzes? Haalde ze bij belangrijke koerswijzigingen zelf de wissel over of dwalde ‘het lot’ of iemand in haar omgeving Clare in een nieuwe richting? Hoe reageerde ze op maatschappelijke en politieke omwentelingen? Welke mogelijkheden heeft ze laten liggen en hoe beïnvloedde het (gekozen) pad haar verdere leven?²³

In Clare Lennarts leven is niet één beslissend en radicaal keerpunt aan te wijzen, maar zes opeenvolgende omwentelingen die samen doorslaggevend waren voor haar schrijverschap. De eerste is de verdrijving uit de ‘groene tuin’ van haar kinderjaren en

het daaropvolgende levenslange heimwee naar het paradijs van haar jeugd, een belangrijk thema in haar werk. Haar – deels gedwongen, deels gekozen – ontslag als onderwijzeres had verstrekende sociale en financiële consequenties. In hoofdstuk 5 beschrijf ik hoe Clare Lennart werd losgerukt uit haar vertrouwde omgeving. Het ontslag zette haar tegelijkertijd in de richting van een toekomst als schrijfster: ze ging de verhalen uit haar verbeelding opschrijven in een poging geld te verdienen.

De derde koerswijziging is de acceptatie van het verhaal ‘Liefde en logica’ voor *Groot Nederland* door Frans Coenen, gevolgd door Clare’s eigen keuze voor toenadering tot deze redacteur. Mede door Coenens invloed werden haar inmiddels geschreven verhalen daadwerkelijk gepubliceerd en begon ze romans voor volwassenen te schrijven. Dit grootste omslagpunt in haar schrijversleven, van Clara Klaver naar Clare Lennart, is beschreven in hoofdstuk 7.

Een vierde, zeer bewuste koerswijziging, die Clare Lennart zelf als ‘kentering’ aanduidde, was haar keuze voor Wim van den Boogaard als haar definitieve levenspartner (zie hoofdstuk 8). Door Wims toewijding kon Clare al haar energie besteden aan het schrijverschap. De (financiële) bekroning van haar novelle *Twee negerpopjes* als Boekenweekgeschenk in 1949, beschreven in hoofdstuk 10, zorgde voor een grote naamsbekendheid, waarna Clare Lennart een wissel overhaalde en haar nieuwe romans bij een uitgesproken literaire uitgever liet publiceren. De zesde en laatste koerswijziging werd ingezet door de dood van Wim van den Boogaard, waardoor Clare Lennart haar animo verloor om romans te schrijven, zoals ik beschrijf in hoofdstuk 13.

Uiteraard zijn er meer belangrijke ‘life events’ geweest in Clare Lennarts leven, maar deze zes scharnierzakken waren beslissend voor haar schrijverschap en draaiden – niet toevallig – allemaal om geld en/of een geliefde. Het centraal stellen van Clare Lennarts levenskeuzes en koerswijzigingen bood mij een vruchtbaar denkmodel om de bronnen te bevragen en om te onderzoeken op welke momenten Clare Lennart andere keuzes maakte dan vrouwen in min of meer vergelijkbare omstandigheden. Het bood ook een ordeningsprincipe voor de biografie: de hoofdstukken zijn deels gerangschikt rond deze cesuren in Clare Lennarts leven.²⁴ Bovendien leverde deze focus op de scharnierzakken volop interpretatiemogelijkheden. Interpretatie is mijns inziens onvermijdelijk in een biografie. Als je gaat schrijven over een meisje dat later schrijfster wordt, kun je als biograaf in feite niet anders dan met de wetenschap van het voltooide leven naar haar jeugd kijken. De keuze, ordening en presentatie van de (wetenschappelijk controleerbare) levensfeiten en de citaten uit brieven en literair werk zijn altijd interpretatief en vormen samen het creatieve narratief van de biograaf.

Een psychologisch portret

Door Clare Lennarts gedrag op de kruispunten van haar leven te bestuderen, werd me duidelijker wanneer er sprake was van continuïteit en wanneer van breuken. Jan Fontijn

waarschuwde in *De Nederlandse schrijversbiografie* voor de mythe van de coherente persoonlijkheid en noemde zijn biografie over het leven van Frederik van Eeden tot 1901 *Tweespalt*.²⁵ Het is een titel die vele, zo niet alle levensbeschrijvingen zou kunnen sieren. Haar tijdgenoten verwonderden zich al over de raadselachtige contradicties in Clare Lennarts persoonlijkheid en gedrag. In het boekje *Herinneringen aan Clare Lennart* schetsten haar familieleden en vrienden zeer uiteenlopende portretten.²⁶ Zij bleek afgesloten werelden te hebben gecreëerd en trok scherpe scheidslijnen tussen de mensen om haar heen. De auteurs kwamen met tegenstrijdige oordelen over de schrijfster: dromerig, doelbewust, eerlijk, efficiënt, onhandig, zakelijk, nuchter, stoer, romantisch, onzeker, melancholiek, dominant en empathisch.²⁷ Clare Lennart was het kennelijk allemaal. Een harde tante die het leven in pastelkleuren beschreef.²⁸ Een intellectuele vrouw die trouwde met een Utrechtse volksjongen. Een onderwijzeres die bewust kinderloos bleef. Een toeschouwer die actie voerde. Een angsthaas die in paniek raakte op roltrappen maar koelbloedig een Gestapo-verhoor doorstond. Een natuurminnares die veertig jaar op Utrechtse bovenwoningen woonde. Clare Lennart werd gezien als een ‘ondoorgroendelijke kat’.²⁹

Leon Edels *Writing lives* en de bijdragen in de bundel *Biografie en psychologie* overtuigden mij ervan dat het opportuun en vruchtbaar is om – tot op zekere hoogte – met behulp van inzichten uit de psychologie het bijzondere karakter van Clare Lennart te proberen te doorgronden.³⁰ Vooral als Clare Lennart bij herhaling in mijn ogen uitzonderlijk gedrag vertoont, heb ik mij verdiept in psychologische literatuur (terug te vinden in de noten) om dit gedrag te duiden. Daarbij heb ik gewaakt voor één verklarend persoonlijkheidsbeeld c.q. raamwerk. De werkelijkheid is altijd veel complexer dan een gemakkelijk etiket als ‘verlatingsangst’ of ‘oudste-dochter-effect’.

Leven en werk

Omdat dit een schrijversbiografie is, besteed ik uiteraard aandacht aan Clare Lennart als lezer en als recensente, met name in hoofdstuk 12.³¹ Ik heb geprobeerd haar lectuur te reconstrueren, met name de titels die ze in haar (vroege) jeugd en adolescentie las. Iedere schrijver is in gesprek met ‘de vorigen’, of hij/zij nu beïnvloed is of niet. Voor de lezers en liefhebbers van een schrijver is het noodzakelijk om ook zijn of haar literaire familie te leren kennen.³²

Gaandeweg raakte ik steeds meer geïnteresseerd in het creatieve en maatschappelijke proces van Clare Lennarts schrijverschap en minder in de literaire betekenis van haar oeuvre. Uitvoeriger analyses van Clare Lennarts twaalf romans zouden deze biografie nog dikker gemaakt hebben. Dat laat ik dan ook aan de lezer over. Wel probeer ik de vragen te beantwoorden: waarom schreef Clare Lennart wát ze schreef en zoals ze schreef?³³ Zij droeg in haar werk een uitgesproken levensvisie en mensbeeld uit, waarmee ze haar lezers en critici wist te inspireren.³⁴ Daarbij wijs ik op drie thema’s die frequent in haar

werk voorkomen: de spanning tussen werkelijkheid en droom, gecompliceerde man-vrouw relaties en de belangrijkste: de troost van de groene aarde, of, zoals Clare het noemde, ‘de onbecijferbare goedheid van het bestaan’.³⁵ Deze drie thema’s zijn wezenlijk voor de persoonlijkheid van Clare Lennart. En deze persoonlijkheid, althans zoals die via haar werk tot uiting kwam, is wat haar lezers boeide.³⁶

James Clifford onderscheidt drie manieren waarop biografen leven en (literair) werk met elkaar in verband kunnen brengen. Ik heb voornamelijk gekozen voor zijn derde methode, ‘interwoven’, en integreer het werk als feit in de levensgeschiedenis. Op enkele plaatsen heb ik de tweede, ‘stop and go’ methode, toegepast: ik onderbreek het levensverhaal om de teksten te beschrijven die Clare Lennart in die periode in haar leven schreef. Aan haar positie als auteur van kinderboeken wijd ik een apart thematisch hoofdstuk (14). Binnen de hoofdstukken wordt de chronologie af en toe doorbroken voor een thematische paragraaf. Zo hoop ik de ideale combinatie bereikt te hebben van ‘een reeks thematische groeperingen die gerangschikt zijn binnen een globaal chronologisch kader, zodat van thema tot thema de ontwikkeling van de schrijver wordt getoond’.³⁷

Chronologie en context

‘The fortunate generations are the homogeneous ones,’ schreef de Britse biograaf Lytton Strachey. ‘Those which begin and end, comfortably, within the boundaries of a single age. It is the straddlers who are unlucky.’³⁸ Clare Lennart was zo’n straddler: een negentiende-eeuwse vrouw die in de eerste drie kwarten van de twintigste eeuw leefde. Een tijd vol grote omwentelingen. Haar leven omspande pakweg de troonsbestijging van Wilhelmina tot de eerste maanlanding. Ze maakte beide wereldoorlogen bewust mee en ook de dreiging van de Koude Oorlog liet sporen na in haar werk. In de turbulente jaren zestig voelde zij zich slecht thuis. Die geschiedenis komt terug in de biografie. Niemand leeft immers in een vacuüm. Bij elke fase in Clare Lennarts leven heb ik een beknopt tijdsbeeld gegeven om de ingrijpende maatschappelijke veranderingen af te zetten tegen de continuïteit van Clare’s persoonlijke leven. Onderwerpen als het onderwijs, de Utrechtse strijd om de singels en de tweede feministische golf heb ik wat uitvoeriger behandeld. Bij elkaar geven die beschrijvingen en citaten een beeld van de wereld waarin Clare opgroeide en werkte. Zo kon ik Clare Lennart laten zien in het raam van haar tijd en worden haar individuele levenskeuzes beter zichtbaar.

Als biograaf werk je van hoogtepunten naar dieptepunten in een leven en andersom. De chronologie van Clare Lennarts levensverhaal liet zich niet altijd gemakkelijk plooiën. Ik koos ervoor om haar leven in te delen in drie ongeveer vergelijkbare periodes van 25 jaar. De eerste fase omvat haar vormende jeugdijaren en haar werk als onderwijzeres; de tweede de strijd om het bestaan als pensionhoudster en het begin van haar schrijverschap. In de derde fase is ze een gearriveerde schrijfster geworden.

Ik vond het gepast om uitgebreider dan andere biografen stil te staan bij de eerste

veertien levensjaren van mijn gebiografeerde en haar bijzondere, artistieke ouders.³⁹ Clare Lennarts ‘droomjeugd’ liet emotionele merktekens achter én was een eindeloze bron van literaire inspiratie. Er zijn weinig auteurs van wie zoveel bekend is over hun ouders en grootouders, vooral omdat Clare Lennart voor haar boek *Weleer* uit 1971 zelf in haar familiegeschiedenis dook. Ook in haar fictie wijdde Clare vele bladzijden aan de jeugd en familieomstandigheden van haar personages. Hun achtergrond is van groot belang voor de psychologie van haar karakters.⁴⁰

Benaderingen

Als kritische biograaf van een schrijver ga ik uit van duidelijk omliggende literair-historische onderzoeksvragen. Een groot deel van mijn onderzoek richtte zich op de vraag hoe Clare Lennart zich als literator een economische positie verwierf. Wat waren de sociaal-economische aspecten van haar literaire werk? Hoe maakte zij van schrijven haar beroep? Ik vergelijk haar situatie met die van andere (vrouwelijke) schrijvers, bijvoorbeeld van leeftijdgenote Clara Eggink, met wie Clare Lennart indertijd dikwijls werd verward. Ik laat zien, met name in hoofdstuk 7, in hoeverre Clare Lennart een representant was van het sociologische prototype van de ‘broodschrijfster’ en in hoeverre haar persoonlijke eigenaardigheden van belang waren voor het individuele pad dat zij koos. Haar pad was zeker ongebruikelijk, voor die tijd zelfs revolutionair, hoewel ze dat zelf niet zo leek te beseffen.

De hoofdstukken 6 en 7 van deze biografie bieden ook een bijdrage aan de literatuurgeschiedenis van het interbellum nu ze laten zien hoe Clare Lennarts mentor Frans Coenen, beschouwd als ‘middenmoter’ in de canon, tussen 1914 en 1936 een bijzondere rol speelde in de productie van literatuur door vrouwen. Als ‘literaire mandarijn’ en tijdschriftenkoninkje zette hij verschillende literaire strategieën in om vrouwelijke auteurs te laten publiceren. Op haar beurt spande Clare Lennart zich in de jaren vijftig en zestig in om haar schrijvende collega’s vooruit te helpen. In hoofdstuk 11 geef ik, op basis van Clare Lennarts correspondentie met haar uitgevers, voorbeelden van haar praktische inzet voor haar relaties.

Sinds Simone de Beauvoir in *Le deuxième sexe* (1949) de vrouw benoemde als ‘de ander’, kun je een biografie over een vrouw niet schrijven zonder over genderkwesties na te denken. Als vrouw had Clare Lennart nu eenmaal een andere relatie tot de literatuur en tot het literaire bedrijf dan mannen.⁴¹ Zelf las zij boeken van vrouwen ánders dan boeken van mannelijke auteurs. Iedere biografie van een vrouw is een bijdrage aan vrouwengeschiedenis, juist door de gebiografeerde de individualiteit te gunnen. Je komt simpelweg meer te weten, als je je op een individu richt.⁴² Zo stond Clare Lennart middenin de door Menno ter Braak aangezwengelde discussie over de ‘damesromans’. Zij reflecteerde heet van de naald op Ter Braaks geruchtmakende artikel ‘Le chemin des dames’ uit 1934.⁴³ Oog hebben voor genderkwesties betekent evenwel niet dat ik Clare

Lennarts leven en haar relaties op voorhand interpreteer in termen van onderdrukking en emancipatie.⁴⁴

Als twintig jaar geleden over een roman werd gezegd dat die autobiografisch was, werd dat meestal niet als een kwaliteit gezien. Als het nu wordt gezegd, wekt het interesse. Ook in de (interdisciplinaire) neerlandistiek staat de persoon van de auteur de laatste tien jaar weer in de belangstelling.⁴⁵ Een tweede onderzoeksvraag richt zich op de begrippen posture en selffashioning, omschreven als ‘the process of constructing one’s identity and public persona according to a set of socially acceptable standards’.⁴⁶ In interviews en autobiografische teksten schiep Clare Lennart het beeld van haar ‘toevallige’ schrijverschap, uitgelokt door geldgebrek. Ik onderzoek of deze zelfpresentatie klopt. Ook wil ik laten zien hoe Clare Lennart, met name na 1949, een verbinding aanging met haar publiek, zowel in openbare optredens als in haar teksten. Zij had een trouwe groep lezers die haar werk vooral lasen vanwege haar stem, haar levensvisie, minder dan om haar plots of haar stijl. Het enthousiasme van deze lezers beïnvloedde haar keuzes voor haar volgende romans en haar schrijverschap floreerde bij deze dynamiek.

Veel belangstellenden hebben mij gevraagd waarom Clare Lennart nauwelijks meer gelezen wordt. De derde literatuurwetenschappelijke onderzoekslijn gaat dan ook over de receptie van Clare Lennarts werk. In de chronologische hoofdstukken besteed ik veel aandacht aan de contemporaine ontvangst van haar romans. Ook komen haar zakelijke contacten met haar verschillende uitgevers uitvoerig aan de orde. In de epiloog (hoofdstuk 16) laat ik aan de hand van Clare Lennarts huidige positie in de canon zien hoe ingewikkeld canonvorming kan verlopen en kom ik terug op het, onder andere door Erica van Boven onderzochte, begrip *middlebrow* literatuur.

Bronnen

Clare Lennart heeft niet de gelegenheid gekregen haar privé-papieren te sorteren of te vernietigen. Na haar onverwachte dood is haar tamelijk omvangrijke literaire nalatenschap ondergebracht in het Literatuurmuseum in Den Haag. Het archief Klaver omvat financiële documenten, agenda’s, adresboekjes, uitgeschreven teksten voor lezingen, correspondentie met collega-auteurs en een flinke stapel fanmail van lezers. In 1922 hield Clare enkele maanden – onregelmatig – een dagboek bij. Het grootste deel van het archief bestaat uit manuscripten en typoscripten. Clare bewaarde alles wat zij ooit op papier zette, van haar allereerste versjes die zij als kind schreef, tot de laatste column voor het *Utrechts Nieuwsblad*.⁴⁷ De dubbele correspondentie Coenen-Klaver omvat meer dan 800 brieven, geschreven tussen 1932 en 1936, en is uniek in omvang en compleetheid.⁴⁸ Het is ook bijzonder – en voor de biografie van belang – dat Clara haar eigen brieven aan Frans Coenen al na enkele jaren ‘terug’ had en kon herlezen.⁴⁹ De brieven die Alexander Voormolen haar stuurde, bewaarde ze eveneens zorgvuldig. Clare’s tegenbrieven aan Voormolen zijn helaas verloren gegaan.⁵⁰ Hoewel Rico Bulthuis

me zelf vertelde dat hij Clare’s brieven was kwijtgeraakt, ontdekte ik ze gelukkig toch in zijn archief in het Literatuurmuseum.

In het rijke familiearchief Doyer in het Historisch Centrum Overijssel worden de dagboeken en enkele brieven van Clare’s moeder Da Klaver-Doyer bewaard. De familie Karssing bleek enkele tientallen brieven van Clare’s stiefmoeder Bertha Klaver-Barendsen te beheren. Sommige bronnen vielen me bij toeval in handen. Zo kocht ik via Marktplaats een hele collectie boeken van Clare Lennart, die uit de nalatenschap van haar Utrechtse vriendin Betty Jansen-Hessing bleken te stammen.⁵¹ Twee plakboeken die deze Betty Jansen-Hessing van Clare Lennarts collectie knipsels maakte, zijn te beschouwen als visuele autobiografie van Clare.⁵² Haar bibliotheek is helaas niet geïnventariseerd en haar boeken zijn geheel verspreid geraakt.⁵³

Het is opvallend dat aan een schrijfster van bescheiden statuus drie boekjes werden gewijd, nog tijdens haar leven en vrij snel na haar dood. Fré Dommisie sprak voor haar bewonderende boekje *Over Clare Lennart* uit 1965 uitvoerig en vertrouwelijk met haar vriendin. Zij bracht allerlei bijzonderheden rechtstreeks in verband met figuren en passages uit het werk. Clare Lennart hielp Fré Dommisie ook aan illustraties. Eveline Klaver beschikte voor haar memoires *Claartje, mijn zusje* uit 1979 niet alleen over haar eigen herinneringen, maar ook over haar persoonlijke correspondentie met Clare en de brieven van hun ouders. Die correspondenties heb ik niet meer kunnen traceren. Eveline Klaver streefde naar een genuanceerde karakteristiek. Haar boekje is geen hagiografie geworden, ze wees bijvoorbeeld geregeld op Clare’s nervositeit en dominantie. Maar Eveline kon niet het hele leven van haar zuster overzien. Zo lijkt haar weergave van de jaren zestig minder accuraat dan die van de jaren vijftig en van de jeugdjaren. *Herinneringen aan Clare Lennart* uit 1975 bevat niet alleen de genoemde herinneringen van een uiteenlopende groep vrienden en collega’s, maar ook veel illustraties. Foto’s kunnen waardevolle bronnen zijn en waren dat ook voor Clare Lennart zelf.⁵⁴ Dick van Luijns foto’s van Clare Lennarts huis hielpen me als het ware ‘atelieronderzoek’ te doen. De reconstructie van de publicatie van alle verhalen en artikelen van Clare Lennart bleek niet alleen een bouwsteen voor de biografie. Het gepuzzel maakte mij ook duidelijk hoe commercieel Clare Lennart met haar teksten omging.

Voor inleving en sfeerbeschrijvingen zijn literaire pelgrimages onontbeerlijk. Tot mijn verbazing hoefde ik niet aan te bellen, toen ik in november 2007 voor Zuilenstraat 10bis in Utrecht stond. De deur stond wagenwijd open. Ik mocht het huis waar Clare Lennart dertig jaar had gewoond, zomaar binnenlopen. Toevallig was ik precies op het goede moment gekomen. Zuilenstraat 10 werd compleet gerenoveerd. Ik kon zelf ervaren hoe doodeng de ‘steilste trap uit de Lage Landen’ was.⁵⁵ De vriendelijke aannemer liet me rustig rondwalen. Via een geel geveerd trapje met drie treetjes klom ik uit het keukenraam naar het ‘plat’. Waar nu een stapel bouwafval lag, hadden de poezen Gitje en Wanja in een bloemenzee gespeeld. Ik keek uit op de bakstenen achtermuur van Museum Het

Catharijneconvent, dat zo'n ingrijpende rol speelde in Clare's laatste levensjaren.⁵⁶ Na dit fortuinlijke begin bezocht ik vrijwel al Clare's woonadressen. Vooral De Ekelenburg maakte indruk, omdat het landhuis waar Clare haar eerste tien levensjaren doorbracht, voor haar zo'n krachtige katalysator van herinneringen is geweest.

Een ongebruikelijke bron is de analyse van Clare's handschrift die ik liet maken. Haar handschrift, waarmee ik dagelijks werd geconfronteerd, fascineerde me. Clare Lennart was zelf zeer geïnteresseerd in grafologie en liet in 1959 haar handschrift onderzoeken. Deze methode wordt inmiddels als dubieus beschouwd en ik heb dan ook geen empirische gegevens aan de analyse ontleend. De resultaten van de analyse heb ik alleen gebruikt zoals mijn interviews met Clare's kennissen: voor de sfeer en om me op ideeën te brengen die me anders misschien waren ontsnapt.⁵⁷

Tot slot deed ik 'participerend onderzoek'. Iedere keer als ik een brief van Clare Lennart las die eindigde met de zin 'Nu moet ik stoppen want de poes wil op het papier zitten', fronste ik mijn wenkbrauwen. Ik vond het gezeur van een – in mijn ogen – wonderlijk 'kattenvrouwje'. 'Wie Clare Lennart wil leren kennen doet er goed aan het leven van katten te bestuderen', adviseerde echter een tijdgenoot.⁵⁸ Die tip nam ik ter harte en ik schreef dit boek met een poes onder handbereik. Het was een verrassend waardevolle ervaring. Een kat bleek een aanwinst voor deze biograaf en bracht nieuwe inzichten over de keuzes die Clare Lennart maakte in haar privéleven, met name in haar laatste levensjaren.

Validiteit

Clare Lennart schreef autobiografische teksten, bijvoorbeeld in een serie artikelen over schrijversdebuten in *Het Vaderland* waarin zij haar levensverhaal ordende, en zij reflecteerde ook in interviews op beslissende momenten in haar leven. In navolging van Jan Fontijn heb ik kritisch gekeken naar een mogelijke 'keerpuntenstructuur' in haar autobiografische teksten, zonder deze evenwel klakkeloos over te nemen.⁵⁹

Clare Lennarts fictionele werk bevat veel biografisch traceerbare, zelfs nadrukkelijk herkenbare autobiografische elementen.⁶⁰ Ook haar columns, een genre tussen journalistiek en fictie in, bevatten talloze uit het leven gegrepen gegevens en lezen als egodocumenten. Clare Lennart was de eerste om dat zelf toe te geven.⁶¹ Dat het drietal Lotte/Trezia, Elly en Bert/Pimmel, hun artistieke vader en hun ziekelijke moeder optreden in opeenvolgende publicaties, versterkte de indruk dat Clare's oeuvre was gebaseerd op haar jeugdherinneringen.⁶² Door die voorkennis, en na 1965 door Dommissies boekje *Over Clare Lennart*, lazen contemporaine lezers haar werk dan ook dikwijls als autobiografisch.⁶³

Clare Lennart schreef zelf: 'Het is natuurlijk dwaasheid een auteur te vereenzelvigen met bepaalde personages uit zijn boeken. Maar ook is hij ze zelden of nooit helemaal niet. De personen, die hij schetst, zijn afsplitsingen van zijn eigen persoonlijkheid. In

hem komt het leven wat hij in zichzelf haat, vreest, koestert, lief heeft, bestrijdt, wat hij graag zou willen zijn of wat hij bang is te worden, in ieder geval iets dat in hem leeft.'⁶⁴ Ze had gelijk. Uiteindelijk gaat alles wat de auteur opschrijft door de zeef van zijn of haar persoonlijkheid. Chargerend kun je zeggen dat alle fictie autobiografisch is, want wat je ook schrijft, het komt voort uit je eigen verbeelding.⁶⁵ 'Wij kunnen niets bedenken dat niet in onszelf is', schreef Hella S. Haasse in *Zelfportret als legkaart*. Je hoeft niet krampachtig vol te houden dat de werkelijkheid slechts een toevallige aanleiding is voor de verbeelding.⁶⁶ De verbeelde moeder kan soms meer vertellen over wat Clare Lennart bewoog, zag en voelde dan de historische Da Klaver-Doyer.⁶⁷ Ik veroorloof me dan ook de vrijheid om momenten uit Clare Lennarts leven te illustreren met passages uit haar romans, met name op momenten waarin andere bronnen ontbreken, zoals haar onderwijzeressentijd en de oorlogsjaren. Niet om de personages een op een te vergelijken met historische personen, maar omdat haar beeld scherper is dan ik het zelf zou kunnen schrijven. Dat ik voor deze 'opspek' heb geleund op Clare Lennarts fictie, laat onverlet dat de duiding van haar leven berust op controleerbare feiten.

Uit Clare Lennarts familiegeschiedenis *Weleer* heb ik met iets minder scrupules geciteerd. Toch blijft ook deze autobiografie een onbetrouwbare historische bron. Een eerlijke autobiografie is een contradictio in terminis. Je kunt niet over jezelf spreken zonder te verzinnen. Dat geldt vooral voor jeugdherinneringen.⁶⁸ Clare Lennart had een uitzonderlijk goed geheugen. Zij herinnerde zich opmerkelijk gedetailleerd beelden, sfeer én teksten.⁶⁹ Doordat ze haar jeugdherinneringen opschreef, kregen deze steeds meer gewicht en gingen ze steeds meer 'bestaan'. Het is echter bekend dat herinneringen die herhaaldelijk worden opgediept, op den duur 'stollen'. Zodra je een herinnering probeert te beschrijven, schep je haar opnieuw. Hoe meer je eraan schaaft en hoe preciezer je het verleden wilt formuleren, des te geconstrueerder de geschiedenis wordt. De herinnering wordt een verhaal en daarmee deels fictie.⁷⁰

Het is gebruikelijk dat pas rond het zestigste levensjaar jeugdherinneringen in alle scherpste terugkeren. Dit wordt het 'reminiscentie-effect' genoemd. Het is daarom bijzonder dat Clare haar jeugdherinneringen relatief vroeg en zo consistent vormgaf in romans die ze zelf autobiografisch noemde. De vrijwel gelijk luidende jeugdverhalen in *De wijde wereld* en *Twee negerpopjes* (en wat minder ook in *Huisjes van kaarten*) schreef ze als 30-jarige en 45-jarige. Als dertiger schreef ze aan Frans Coenen frequent over haar ouders en ze beschreef tot in de kleinste bijzonderheden haar jeugd op De Ekelenburg en op de kweekschool. Nóg opvallender is dat het bij Clare Lennart om zulke vroege herinneringen gaat, aan de periode tussen haar zesde en achttiende jaar. Doorgaans zijn de herinneringen aan de adolescentie, tussen de 18 en 25 jaar, het scherpst. Aan die periode in haar leven, haar onderwijzeressentijd, had Clare ook wel duidelijke herinneringen, maar zij schreef er (veel) minder over.⁷¹

Een bekend probleem voor de biograaf is dan ook de waardering van het beschikbare

materiaal. Interviews bijvoorbeeld. Clare Lennart heeft zich, met name na 1949, geregeld laten interviewen over haar privéleven. Hoewel ze verontschuldigend zei dat ze een ‘afschuwelijk geheugen voor data’ had, waren foutieve jaartallen niet de enige onwaarheden die Clare Lennart haar interviewers vertelde.⁷² Ook de betrouwbaarheid van de herinneringen van mensen die ik zelf interviewde over Clare, is discutabel. Toch waren gesprekken met ooggetuigen van haar leven onmisbaar voor de indruk die Clare Lennart achterliet. Leo Vroman zei treffend: ‘Je kunt nooit praten over hoe het was, je praat over hoe je herinneringen nu zijn.’ Als iemand zich evident vergiste, luisterde ik gewoon verder. Op advies van geheugenexpert Douwe Draaisma bekommerde ik me dan niet om de betrouwbaarheid van het geheugen, maar vroeg mij af waarom mensen hun herinneringen aanpasten.⁷³

Bij alle bronnen heb ik me kritisch afgevraagd: Wat wil deze bron vertellen? Welke relatie had de auteur met Clare Lennart? Waarom staat het er zo en niet anders? Waarom is dit bewaard gebleven? De feiten hebben zelden het laatste woord. Er ontbreken er altijd wel een paar. Als ik vragen heb naar aanleiding van feiten of over het ontbreken van bronnen, heb ik dat enkele malen ook expliciet aangegeven. Een biografie is een reconstructie van feiten waarbij je verschillende interpretaties tegen elkaar moet afwegen. Soms is het enige antwoord: ‘Ik weet het niet’ en dan kan de lezer zelf aan de slag. Op andere momenten hoop ik een hypothese aannemelijk te maken, geholpen door de ‘standaarduitrusting van de biograaf’: de woorden ‘waarschijnlijk’ en ‘vermoedelijk’.⁷⁴

Dat vrijwel al Clare Lennarts documenten oorlogsgeweld, verhuizingen en kattennagels hebben doorstaan, is opmerkelijk. Ik heb dat als een groot geschenk ervaren. De dagelijkse omgang met historische bronnen is de vreugde van de biograaf. De historische sensatie, het moment waarop het verleden zich in een enkel detail bekendmaakt, zag ik als beloning voor het vaak tijdrovende geploeter.⁷⁵ Romancier Arthur Japin vergeleek het speuren in archieven met verliefdheid. Vanaf het moment dat je besluit ‘met die persoon moet ik iets’, slaat er een vonk over en wil je álles weten. Ieder detail kan je helpen je een beeld te vormen. Je blijft graven en (her)lezen want je weet: ergens is nog iets nieuws over mijn ‘geliefde’ te ontdekken.⁷⁶ Ieder passend puzzelstukje brengt je verder. Maar ergens moet je stoppen. De noodzaak tot selectie is het drama van de biograaf. Hoeveel moet je van een schrijver weten voor je tevreden bent met het beeld? Je wilt een portret ten voeten uit schilderen, geen silhouet. En toch: de roep om korte, compacte biografieën is van alle tijden. Jan Romein vond dat een biograaf die zijn vak verstaat in tweehonderd bladzijden al het essentiële te berde kan brengen.⁷⁷ Dat klopt, maar ik vond alleen het ‘essentiële’ niet genoeg om een complex karakter als Clare Lennart en haar veelzijdige oeuvre recht te doen. Clare Lennart krijgt waarschijnlijk maar één biografie en omdat deze biografie gepresenteerd wordt als dissertatie, wilde ik ook aandacht besteden aan de literairhistorische en sociologische context van haar schrijverschap. Wel heb ik Clare Lennarts leven als pensionhoudster beperkt tot enkele paragrafen. Ook over haar

activiteiten in het Utrechtse kunstcircuit en over haar werk als *Parool*-journaliste was nog meer materiaal voorhanden, maar als lezer wil je nu ook weer niet alles weten.

Handleiding voor de lezer

Het notenapparaat bevat niet alleen bronvermeldingen, maar ook uitweidingen over een persoon, plaats of gebeurtenis en soms verdieping of discussies. Alle aangehaalde brieven en andere documenten van Clare Lennart bevinden zich, tenzij anders aangegeven, in de collectie K 455 of andere collecties van het Literatuurmuseum in Den Haag.⁷⁸ Ook alle andere geciteerde brieven bevinden zich, tenzij anders aangegeven, in de collectie van het Literatuurmuseum. Titels van boeken en artikelen uit de secundaire bibliografie kregen bij herhaalde verwijzing in de noten een verkorte naam: auteur en jaartal. Dat geldt niet voor de recensies van Clare Lennarts werk, omdat die niet zijn opgenomen in de literatuurlijst. Staat er bij een titel geen auteur, dan is de tekst van Clare Lennart. Niet in de noten, maar in het personenregister zijn de levensjaren van alle genoemde personen opgenomen.

De keuze welke namen ik Clare Lennart zou geven heeft mij veel hoofdbrekens gekost. Uiteindelijk heb ik besloten haar in het eerste hoofdstuk Claartje te noemen, zoals ze in het gezin Klaver werd aangesproken.⁷⁹ Daarna heet ze Clara, tot het moment, in hoofdstuk 7 in 1932 dat ze haar pseudoniem Clare Lennart aanneemt. Vanaf dan verwijs ik naar haar met Clare of Clare Lennart. Alleen de gender-neutrale achternamen Lennart, Klaver of Van den Boogaard gebruiken, zoals in veel biografieën van mannen, vond ik niet passend en zou ook verwarring met haar vader en echtgenoot kunnen veroorzaken.

Citaten uit romans van Clare Lennart zijn overgenomen uit de eerste druk.⁸⁰ Gebundelde korte verhalen zijn geciteerd naar de eerste bundel waarin het verhaal is opgenomen.⁸¹ Van de romans heb ik de inhoud geresumeerd omdat Clare’s oeuvre zo is weggezaakt dat slechts enkele lezers van deze biografie de plot nog paraat hebben. Bovendien: een biografie moet ook te lezen en te waarderen zijn als je nooit een letter hebt gelezen van de auteur over wie de biografie gaat. Verreweg de meeste citaten komen uit brieven van Clare Lennart, vooral om haar unieke stem te laten klinken. Bij de keuze van de citaten van Frans Coenen heeft zijn ‘onnavolgbare humor’ enigszins een rol gespeeld.⁸²

Avontuur

In 2007 begon ik aan dit biografieproject met een opwindende mengeling van angst en enthousiasme. Het was inderdaad een groot avontuur. Je jarenlang verdiepen in iemands leven levert zowel onbetaalbare succesmomenten als onthutsende ervaringen op. Iets daarvan schemert wellicht door in de tekst.

Een biografie is in 2017 allang niet meer bedoeld om iemands daden of werk op een voetstuk te plaatsen. Hoewel niet al Clare Lennarts verhalen en romans onterecht vergeten zijn, is de dagelijkse omgang met haar teksten nooit een corvee voor me geworden.

Afgezien van vertalers leest bijna niemand boeken intensiever dan een biograaf en vaak werd ik opnieuw verrast door haar levendige, tijdloze observaties en originele visies. Door de zeer nauwe verstrengeling tussen leven en werk bleek Clare Lennart een dankbaar onderwerp voor een schrijversbiografie. Ze gaf dat zelf aan in de kernachtige omschrijving van haar oeuvre: 'In mijn goede tijden schrijf ik droevige boeken, in mijn slechte tijden luchtige, in mijn allerslechtste tijden katteversjes.'⁸³ Mijn fascinatie voor deze authentieke vrouw die pal voor haar keuzes bleef staan, zowel in het leven als in de letteren, is in de afgelopen tien jaar steeds sterker geworden.

In een eerlijke biografie horen niet alleen de feestelijke, maar ook de pijnlijke momenten van het leven. Al schrijvende ontkwam ik niet aan de vraag wat Clare Lennart van dit resultaat zou vinden. Ik voelde me soms een voyeur, een professionele dief, een ongediplomeerde psycholoog of arts, een roddelaar zelfs.⁸⁴ Toch heb ik kleine leugens ontmaskerd en, beperkt, geciteerd uit haar gloeiende brieven aan haar geliefde Frans Coenen. Clare Lennart was een gereserveerde vrouw die waarschijnlijk gegruwd zou hebben van mijn 'onthullingen' over haar liefdesleven.⁸⁵ Dat heb ik niet lichtvaardig gedaan. Antoon de Baets stelt terecht dat de doden uit hoofde van hun 'postume waardigheid' privacy en een reputatie bezitten en dat de historicus c.q. biograaf een zorgvuldige afweging moet maken om privacygevoelige informatie openbaar te maken.⁸⁶ Clare Lennart is ruim veertig jaar geleden gestorven en in die veertig jaar is de kijk op seksualiteit binnen en buiten het huwelijk sterk veranderd. Wat in 1932 wellicht schokkend was, wordt nu als 'normaal' beschouwd. Wat wij in 2017 juist navrant vinden, is de ongelijkwaardige inzet van haar relatie met Frans Coenen en dát laat ik vooral zien met mijn citaten uit hun correspondentie.

Wat het lastiger maakte, is dat Clare Lennarts leven vooral innerlijk veelbewogen was. Ze leefde op 'driften, impulsen, instincten', ze was voortdurend himmelhoch jauchzend, zum Tode betrübt.⁸⁷ Op het moment dat je je in andermans bewustzijn verdiept, zijn er talloze valkuilen. Idealiter kijkt een biografe naar haar personage zonder vooroordelen en schrijft dan op wat zij ziet. Het lukt zelden om zó objectief te zijn en om alle oordelende adjectiva te vermijden.⁸⁸ Zou Clare Lennart vinden dat ik haar bedoelingen heb toegedicht die ze niet had? Ik heb geen enkel moment de illusie gehad dat ik Clare Lennart helemaal begrepen heb of haar leven en complexe karakter compleet kan overzien. Dat kon ze zelf ook niet. Dit is mijn verhaal over het leven van Clare Lennart, met respect en empathie.⁸⁹ De lezers hebben hun eigen avontuur met Clare Lennart nog voor de boeg.

*Ik vind het leven zooveel belangrijker dan boeken schrijven. Mijn probleem is dan ook alleen maar, dat ik ze schrijven moet óm te kunnen leven.*⁹⁰